

K základnému prameňu Tablicovej básne *Sväto literního umění, kteréž Panonii v rozličných časích osvěcovalo a ještě osvěcuje*

MÁRIA NOVACKÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

V závere prvého zväzku Poezyí (Vacov, 1806, s. 109 – 128) uverejnil Bohuslav Tablic príležitostnú báseň, ktorú napísal v roku 1803 na pamiatku založenia katedry „řeči a literatury slovenské v Prešpurce“ a venoval ju jej prvému profesorovi Jurajovi Palkovičovi.

Rozsiahly text básne (200 veršov usporiadaných do 25 strof) má typické konvenčné znaky príležitostného žánru; z umeleckého hľadiska predstavuje bežný dobový priemer. O to viac zaujme obsahom, presnejšie Tablicovou koncepciou dejín „panónskej“ vzdelanosti a kultúry, ktorú literárna historiografia dlho zaznamenávala skôr s rozpakmi. Pozornosť autorov sa totiž sústredovala predovšetkým na pojem *Slávia*, ktorý Tablic v básni exponoval na takpovediac „programovej“ úrovni.

V tejto súvislosti možno ako príznačné uviesť konštatovanie českého literárneho historika Jana Jakubca, podľa ktorého je „v této rýmované kronice dějin vzdělanosti v Uhrách... *pomíchána* kultura z doby skytské, maďarské i slovanské v Uhrách a vše je doloženo citáty z odborných spisů“¹ (zdôr. M. N.).

V akademických *Dejinách slovenskej literatúry II* (1960) je síce básni venovaný značný priestor, ide však skôr o prerozprávanie jej obsahu než o výklad Tablicovej koncepcie, ktorú autor (M. Pišút) dosť jednostranne hľadal v ambícií zveršovaného podania „kultúrnych dejín Čechov a Slovákov“.²

Na dôležitý rozmer Tablicovho konceptu dejín „panónskej“ vzdelanosti poukázal v druhej polovici 20. storočia maďarský literárny historik István Fried, keď upozornil, že v básni *Sväto literního umění*... priznal Tablic „tvorivú úlohu spoločnej (rozumej uhorskej – pozn. M. N.) minulosti, spoločnej tradícii“³. V tejto súvislosti zároveň vyslovil otázku, či pritom nezohrala významnejšiu úlohu podnetnosť „Valaského historických a osvetovohistorických výskumov“.

I keď Fried neoznačil nijaký konkrétny Tablicov prameň, sotva možno pochybovať, že mal na mysli práve Valaského kultúrnohistorické dielo *Conspectus reipublicae littera-*

¹ JAKUBEC, J.: *Dějiny literatury české II. Druhé přepracované a rozšířené vydání*. Praha, 1934, s. 251.

² *Dějiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 95 – 96.

³ FRIED, I.: K počiatkom slovenskej a maďarskej literárnej histórie. In: *Tradície a literárne vzťahy*. Zborník z konferencie o vzťahoch slovenskej a maďarskej literatúry v Smoleniciach v dňoch 17. – 18. 11. 1969. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 135.

riae in Hungaria ab initiis regni ad nostra tempora delineatus (Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce v Uhorsku od začiatku kráľovstva až do našich čias. Bratislava; Lipsko, 1785).

Doterajšia literárnohistorická reflexia videla Tablica a Valaského skôr ako predstaviteľov protichodných koncepcií. Zrejme aj preto ostala Friedova poznámka nepovšimnutá.

Hlbšia analýza textu básne *Světlo literního umění...* – predovšetkým jej rozsiahleho poznámkového aparátu – potvrdzuje, že hlavný argumentačný materiál čerpal Tablic skutočne z „Valaského historických výskumov“.

Popri označení „Uherské království“ Tablic používa aj starobylý a aj u autorov *historie litterarie* značne frekventovaný názov pôvodnej rímskej provincie – Panónia (*Panonye*). Ako upozornila Gizela Gáfriková⁴, v texte básne sa navzájom prelínajú a prekrývajú dve „vlasti“ Slovákov: *Slávia* ako vlasť daná príbuznosťou slovanských jazykov a mravov a *Panónia* ako vlasť založená na základe teritoriálneho a štátnopolitického zväzku.

Tablic sleduje uhorské dejiny od kresťanských počiatkov až po založenie slovenskej katedry v Prešporku. V poznámke pod čiarou však vlastne naznačuje, že prijatie kresťanstva má v „Slávii“ staršiu tradíciu. Pripomína totiž slovanských apoštolov Cyrila a Metoda, ktorí „v století IXém okolo r. 860... křesťanské náboženství v slovanských krajinách uvedli... Tito dva slovanští apoštolové i svatou bibli v jazyk slovanský přeložili...“ Neobišiel ani stredoveké tmárstvo (pálenie stríg, mučenie veštkyne), povery, bludy, „temný rozum“ barokového obdobia až po osvietenské časy 18. storočia.

V bohatom poznámkovom komentári nájdeme veľa biografických a historických údajov. I keď svoj hlavný prameň Tablic priamo neuvádza, možno v ňom identifikovať – ako sme už spomenuli – dielo Pavla Valaského *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra tempora delineatus* (Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce v Uhorsku od začiatku kráľovstva až do našich čias. Bratislava; Lipsko, 1785). Podrobnejšie porovnanie ukázalo, že na niekoľkých miestach Tablic v poznámkach doslova cituje alebo parafrázuje Valaského latinskú predlohu, samozrejme v českom preklade. Nikde však jeho meno neuvádza.⁵ Napríklad v poznámke c) spomína Mateja Bela a jeho dielo o hunsko-skýtskej literatúre (*De vetere litteratura Hunno Scythica exercitatio*, 1718), kde sa Bel snažil dokázať, že už Huni používali zvláštny spôsob písania vo svojom jazyku.⁶ Nepísali ešte na papier, ale vyrezávali litery na paliciach. Podobne vraj aj rétor Priscus, ktorý sa dlhšie zdržiaval na Attilovom dvore s poslami cisára Teodosia, píše, že na Attilovom dvore dvaja Skýti vo veršoch a spevoch prednášali o Attilových hrdinských činoch, a tým mnohých povzbudili k zmužilosti a iných zasa dojali k slzám. Uvádza tiež, že dievčatá skýtskymi piesňami vítali Attilu vracajúceho sa z boja do svojej

⁴ GÁFRIKOVÁ, G.: Tablicov koncept literárnohistorickej retrospektívy z hľadiska medziliterárneho kontextu. In: *Literatúry ako súčasť medziliterárnych spoločenských zoskupení*. Zborník z konferencie. Nitra, 2003, s. 241 – 248.

⁵ Pavla Valaského ako prameň uvádza menovite len pri niektorých literárnych postavách v rámci *Paměti* (napr. pri Samuelovi Hruškoviciovi).

⁶ Porov. GÁFRIKOVÁ, G. a kol.: *Pannonia docta. Učená Panónia*. Bratislava: Veda, 2003, s. 297 – 299.

kráľovskej rezidencie. Tablic k doslovnej citácii z Valaského⁷ dodáva, že z týchto spe-
vov sa nedá ešte s istotou usudzovať, že by sa po Hunoch skutočne zachovala nejaká
literatúra. Cituje Lactantia, u ktorého sa zachovalo jediné hunské slovo, a to „*strava*“, čo
znamená kar (pohrebné hody). Tu treba dodať, že išlo o všeobecne známy údaj v literatú-
re o Slovanoch, ktorý však u Valaského nenájdeme.

Podobne, keď vychvaľuje vzdelaného kráľa Štefana a jeho učenosť, v poznámke d)
cituje podľa Valaského zoznam najstarších škôl na území Uhorska, ktoré vznikli za pano-
vania tohto kráľa pri jednotlivých biskupstvách a kláštoroch.⁸ Ďalej si všima „*šťastný osud
vlasti*“ za panovania Ľudovíta Veľkého, ktorý založil prvú akadémiu, tzv. studium generale
v Pätikostolí (1346), kde sa učili „obvyklé“ predmety s výnimkou teológie. Uhorskí študenti
odchádzali študovať teológiu najmä do talianskej Bologne (Bononie)⁹. Podobne cituje
z Valaského, že aj kráľ Žigmund založil akadémiu v Budíne (1388), ktorá sa skrátene nazý-
vala tiež „Sunda“ (podľa zakladateľa kráľa Žigmunda, po latinsky Sigismundea).¹⁰

V ďalších veršoch (8. strofa) Tablic vyzdvihuje vznik pražskej univerzity (1347),
ktorú nazýva „*jasným sluncem učenosti*“ a všima si jej rozkvet za čias Jána Husa. V 9. –
12. strofe pateticky chváli veľké zásluhy kráľa Mateja Korvína, ktorého oslovuje hora-
tiovsky ako „*nejjasnejší Slunce*“, „*nejslavnější Mocnár Panonie*“. Tablic vlastne vytvára
„precedens“ Korvína ako „slovenského“ panovníka. Oslavuje Korvína za to, že v Brati-
slave založil novú akadémiu (1467). Aj tieto údaje evidentne čerpal z Valaského.¹¹
Z Valaského *Conspectu* vychádza aj pri uvádzaní Korvínových zásluh o založenie kniž-
nice v Budíne. V poznámke uvádza, že Matej Korvín vraj zamestnával za 30 000 zlatých
ročne okolo 30 pisárov, ktorí prepisovali grécke a latinské rukopisy pre túto knižnicu¹².
Panovníka chváli aj za to, že rád chodieval medzi Slovákov na Kráľovu hoľu a mal lás-
kavý prístup k chudobným ľuďom. V poznámke dodáva, že keď sa Korvín zdržiaval na
Slovensku na Kráľovej holi, kam chodieval na poľovačky, zvykol vraj obedovať na veľ-
kom kameni, ktorý sa do dnešných (t. j. Tablicových) čias zachoval. Pravda, tu už vy-
chádza zo slovenskej ľudovej tradície.

V ďalších strofách (11. – 17.) vyjadruje Tablic svoj smútok nad uhorskou porážkou
pri Moháči a nad nasledujúcou tureckou nadvládou. Všima si predovšetkým neblahé
dôsledky osmanskej okupácie pre kultúru a vzdelanosť. Verš „*u Moháče svetlo dohára-
lo*“ rozvádza v poznámke, kde podľa údajov *Conspectu* uvádza, že Turci zničili slávnú
knižnicu v Budíne a tisíce kresťanov odvliekli do zajatia.

Patriotické nadšenie zo zásluh jezuitov o vzdelanosť potláča u Tablica aj konfesio-
nalitu. V 18. – 19. strofe vyzdvihuje zásluhy kardinála Petra Pázmáňa (Pázmány) na
založení „jezuitskej“ Trnavskej univerzity (1635) a biskupa Kišidiho (Kisdi) na založení
jezuitskej akadémie v Košiciach (1657).

⁷ Porov. VALASKÝ, P.: *Conspectus reipublicae litterariae...* Bratislava; Lipsko, 1785, s. 56 – 57.

⁸ Porov.: Ref. 7, s. 72 – 73.

⁹ Porov.: Ref. 7, s. 80 – 81, 83 – 84.

¹⁰ Porov.: Ref. 7, s. 90.

¹¹ Porov.: Ref. 7, s. 107 – 109.

¹² Porov.: Ref. 7, s. 123.

V 21. strofe Tablic pripomína založenie gymnázií v Stráži, Bánovciach a v Hlohovci. V poznámke pod čiarou doslova cituje z Valaského *Conspectu*, že „uherská zémě prv Gymnázia, nežli německá měla“ a cituje podľa neho aj úryvok z diela nemeckého literárneho historika Ch. A. Heumanna¹³: „Haymann v své historii literární (conspect. reipubl. litt. cap. IV. par. 56) praví: století XVI. akademie a gramatické školy mělo, střední školy, jež gymnázia jmenujeme, neměla města.“ Tablic k tomu hrdo dodáva, vychádzajúc z Valaského: „Uherská však země i v století XVI. měla již mnohá gymnázia, jakž to i z Rezikovy Gymnasiologie poznati se dá, k(u) p(říkladu) v Bardiově, kdež Valent Ek (Eck), Tomáš Fábri a zvláště Linhard Štekélius (Leonard Stöckel), v Levoči, kde Daniel Tyrk (Türk) a M. Antonín Platner, jež spolu i městské ourady někdy měli, pověstní byli rektorové...“

Báseň vrcholí poslednými tromi strofami, v ktorých Tablic víta a vyzdvihuje vznik Katedry slovenskej reči a literatúry na bratislavskom lýceu a profesora Juraja Palkoviča vyzýva, aby zvelebil a „slávou oslonil“ „slávne Slavinino jméno“.

Tablicovej básni *Světlo literního umění* sme sa venovali najmä preto, lebo do značnej miery poskytuje „svetlo“ aj pre rekonštrukciu Tablicovej historiografickej koncepcie uplatnenej v *Pamätiach*. Preto bude vhodné venovať jej aj naďalej pozornosť.

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA 1/1078/21 (Tablicov koncept literárnohistorickej retrospektívy a proces formovania osvietenskej literárnej „verejnej“ mienky na Slovensku). Ved. riešiteľka Mgr. G. Gáfriková, CS.

Světlo literního umění,
kteréz Panonii v rozličných časích osvěcovalo a ještě osvěcuje.

Zpěv na památku založení Professorství řeči a literatury Slovenské v Prešpurce a dosednutí na učitelskou Stolicí Vys. Učen. muže pana Jiřího Palkoviče L. P. 1803 dne 12. listopadu.

Utečte přeč černé, žravé péče,
Ješto ste mé mladé čelo svraskali,
Životu jste kladly vraždné léče,
Dost mé oči vlasti losu plakaly,
Vlejtež mi již v srdce božskou radost,
Vy, jenž na Olympu máte slavný byt,
V veselí má plynout krátká mladost,
Umlkne mi lýra, dnů když budu syt.

Vy pak, Múzy, nové struny dejte
Na mou lýru, aby libě zavzněla,

¹³ Porov.: Ref. 7, s. 175, 176, 177.

Drahé Slávii^{a)} té zvůle přejte,
Ach! dost ubohá již v slzách upěla,
Necht' svou vyjasní tvář zamračenou
Slyšeci můj zvučný přeradostný zpěv,
Těštež její duši rozhořčenou,
Bohové, svůj zlozpte mordující hněv.

Dlouho Slavinini národové
V těžkých poutech modloslužby vězeli^{b)}
Nepřátelé vlasti, zlosynové
V moři mrákot ryby lovit věděli,
Hojně krutých válek rozsívali
Přeškodlivé všechněm věkům semeno,
Na provaze pověr vodívali
Lidi, jichž se klanělo jim koleno.

Minervě tu ke cti nepostavil
Žádný chrámu k službám, jí v něm nekadil,
V chrámě Marsově se krajan stavil,
Apollovi sloužit žádný neradil,^{c)}

^{a)} Slovenští národové, v Uhřích zvláště, a v zemích k uherskému království přináležejících bydlící, jakovíž jsou Slováci, Srbové, Rusnáci, Charváti, Dalmatové, Vendové zde se personifikují a Slávii aneb i Slavinou jmenují. Ostatně k Slávii přináležejí i Rusové, Poláci, Slezáci, Čechové, kteříž poslední s uherskými Slováky jedno a týž písmo majíce společnou snažností od starodávna literaturu svou zvelebovali, a až po dnes zvelebovati mají.

^{b)} Teprv v století IXém okolo r. 860 po naroz. Krist. Cyrillus a Metodius, Řecké církve misionáři křesťanské náboženství v slovenských krajinách uvedli, kázavše evangelium nejprv Volhařům, potom i ostatním slovenským národům, a mezi nimi i Moravanům, jejichžto slavného toho času království Hron a Ipel pomezím byl, odkud patně jest, že i naši Slováci v Uhřích spasitedlnými paprsky světla učení Kristova téhož času osvíceni byli. Tito dva Slovanští apoštolové i svatou bibli v jazyk slovanský přeložili, a totož jest to přeložení, kteréhož Rusové v církvích po dnes užívají, a na které se i v kritice písem svatých zvláštní ohled bře, v níž se l. Jan. v. 7. a 8. nenachází, jakž se to i v vydání Ostrovském r. 1581 viděti může. Jináč o tom smýšlí p. Hanke z Hankensteinu, jakž se z jeho spisu: Rezension der ältesten Urkunde der slawischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache eines pergamentenen Kodex aus dem VIII. Jahrhunderte Ofen (*Budin*) 1804 znáti dá.

^{c)} Učený síce náš někdy vlastenec Matěj Běl v svém pojednání o literatuře Huno-Skytské (De vetere literatura Hunno Scythica exercitatio, Lipsiae, 1718) snažil se dokázati, že již i Hunové svůj zvláštní psaní způsob v jazyku svém měli, jakož i Turocius v své uherské Kronice (Thuroczii chronica, Hung. lib. I. cap. ult.) o Sikulích v Sedmíhradské zemi z kmene hunského pošlich píše: že nepsali na papíře a černidlem, ale že na palicích, (jako na mnoha místech v Uhřích podnes fezy aneb tak řečené rováše), své litery řezali, a což chtěli znamenali. („Hi nondum Scythicis litteris oblit, ejusdem non encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio dicarum instar utuntur), ale žádné nám průby této literatury nepozůstavil. I Přišcus rétor, jenž se při dvoře Atilově s posly Teodozia císaře Konstantinopolského delší čas zdržoval, v knize své o tomto poselství (de legatione pag. 128.) píše: že u dvora Atilova po večeri dva Scytové předstoupili a ve verších a zpěvích jeho hrdinské činy vypravovali, čímž někteří hosté k zmužilosti podníceni, jiní pak, kteříž pro zešlý věk již bojovati nemohli, k pláči přivedeni byli. Nýbrž že jednou

Břinkot ostrých mečův, hrdých koní
Dusot, smyslnému lidstvu lahodil,
Marsovi jen krvavá obět voní,
Vražd on v Slávii též tisíc naplodil.

Za Štěpána záře učenosti
Na Panonské obloze se spatřila,^{d)}
Lampu Imřichovy umělosti
Těžká smrti ruka časně rozbila,^{e)}
Kolomana od knih milování^{f)}
Vzaté pěkné jméno pozdějc slavilo,
Minervino tiché panování
Krvavých válek ukrutenství stavilo.

Blaženější svitli vlasti dnové
Za Ludvíka velikého hrdiny,
Rozžal vítěz světlo větší, nové
Pomstiv válkou krve drahé rodiny,^{g)}
Milé sídlo Múzám v svatém městě

děvčata Atilovi z válečného tažení do své královské rezidencí se vracujícímu pod tenkými, bílými a velmi dlouhými pláty (sub linteis tenuibus atque candidis, quam maxime in longitudinem extensis. Nebylili to to tak řečené oděčky, jakovéž i naše Slovenky nosejí, z nichž bezpochyby i panský chalons povstal?) v stříc vyšli, scytskými zpěvy ho vítající. Zdá se mi ale, že z těchto zpěvu nedá se ještě s jistotou zavíratí, žeby Hunové nákou literaturu byli měli: nebo i divocí národové své, ač prosté zpěvy bez rýmu a míry slabik mají, ješto však nic o literatuře nevědí. Škoda, že nám Prišcus rétor aspoň jednoho takového zpěvu nenapsal, takby se o věku Atilova scytské literatuře něco jistějšího říci mohlo. Nyní nemajice žádné takovéto průby, ani jen toho dokázati nemůžeme, jakovouž řečí mluvil Atila a jeho dvorané. Strabo zajisté v knize XI., kap. 507. praví: že mnozí národové, kteříž nebyli jednoho pokolení, společně jméno Scytů měli, a že všichni národové, jenž od řeky Visly (Vistula) za řekou Tanais až přes Kaukaskou a Imauskou horu bydleli, Scytové slouli, kteří ale rozličnými jazyky od sebe rozděleni byli. Jediné slovo hunské tohoto věku zachoval nám Lactantius ad Statii Lib. XII. Thebaidos, nimž pohřební hody S t r a v a jmenovali. Viz o tom apparatus Belii ad hist. Hung. Mon. III. pag. 147. not. c.

d) Štěpán S. a jeho nápadníci biskupstvím, klášterům a opátstvím, která založili, i škol přidali, v nichžto ale z počátku mimo náboženství křesťanské, zpěvy a modlitby, málo co se učilo. Nejstarší školy byly Ostrihomská, Petikostelská, S. hory Panonské, Nitranská, Vacovská, Velkovaradínska, Čanadská. Sám S. Štěpán nejen latinského, ale i řeckého jazyka byl povědom, jakž se to z jeho diplomů poznati dá, jakovéž diploma v řecké řeči na pergamentu psané dal k(u) p(říkladu) mniškám kláštera B. P. Marie údolí Vesprémského.

e) Ondřej Dandulus, vévoda Beňatský, jmenuje Imřicha, Syna S. Štěpána učným a svatým (litteratum et sanctum. Vide ejus chronicon sub IX. cap. 1.). A jest pravdě podobno, že S. Štěpán tohoto svého jediného syna, k jehož potřebám i sám jistě poučení napsal (Institutiones Filii sui S. Emerici coronae principis), které se v knize Práv uherských pod titulem I-ní knihy Dekretů S. Štěpána nachází, snažně v literárním umění cvičiti dal, jen že 24. roku svého života nenadálou smrti umřel.

f) Koloman Knižák sloul (Könyves Kálmán), on v Kronice polských knížat (apud Sommersberg scripp. rer. Siles. Tom. I. p. 28) v umění vycvičený (litteris eruditus) sluje.

g) Bratra svého Ondřeje v Neapolské zemi potejnou vraždou z mordovaného.

Štědře přihotovil velkým nákladem,
Věrný lid svůj na moudrosti cestě
Poctil dražším, než byl Krézův, pokladem.

Jako dobré děti pláčí ctného
Otce, Ludvíka^{h)} tak Uhři plakali,
Zikmunda však zatím horlivéhoⁱ⁾
Na trůn zlatý posadivše plésali,
Minervě jenž svatý oltář stavi
V přepověstném starém městě Budině,
Jméno své i zemi veleslaví,
Než ach! žalostný los nastal Slavině.

Dávno jasné slunce učenosti
Bratří v Čechách milé osvěcovalo,^{k)}
Paprsky božské velebnosti
Tváří jejich krásně osloňovalo,
Apollův chrám Češi odevřeli,
Klekali v něm Slavinini synové,
Chvály Čechů po Evropě zněly,
Krásně se jim vili věnce bobkové.

Korvín veleslavný, smrtedlný
Mudrec znamenitý, nejsilnější rek,
Krásy umění byv čitelný,
V lůno Arpadovo přived zlatý věk,
Budín slavil Sundy obnověním,^{l)}

^{h)} Ludvík Veliký první akademii, tehdaž studium generale nazvanou L. P. 1364 v Petikostelích založil, kteréž potom Urban V. římský papež potvrdil, jenžto všecko, co se na jiných venkovních akademiích učilo, i zde učiti povolil, mimo teologii, kterouž výslovně vyjmul. Za tou příčinou museli Uherští teologové do Vlastské země, jmenovitě do Bononie choditi, a tam se k uradu kněžskému připravovati.

ⁱ⁾ Zikmund v Budině L. P. 1388 akademii založil, kteráž od svého zakladatele Sigismunda, krátce Sunda, sloula, od Bonifáce IX. římského papeže potvrzena byvši, jenž Starobudinského probošta jejím kanclířem ustanovil. Ale ani zde teologie předkládána nebyla.

^{k)} V Čechách již roku 1347 pražská Univerzita byla založena, a za času M. Jana Husa tak byla zkvetla, že se v ní podle některých domnění přes 40 000 žákův počítalo. Když ale Mistr Hus L. P. 1414 v Kostnici na smrt odsouzen a spálen byl, nejkrvavější válka zničila, kterouž Jan Žižka z Trocnova s velikým štěstím proti Zikmundovi vedl, jehož vojsko přes 12krát na hlavu porazil, a tato válka se zatím až do Uher pod vůdčí Jiskrou a Prokopem rozšířila, takže L. P. 1433 husité město Kežmarek vyloupili, a i tamější archívum rozebrali. V této válce se řeč česká znamenitě po uherské zemi rozšířila: mnozí zajisté Češi v čas této války v Uhřích se pro bezpečnost osadili, založivše hrady i vesnice, jejichž samá jména již český původ ukazují, k(u) p(říkladu) české Březovo, Prága, Oždín v Nongradské stolici, Moravce, Žibridov etc. Bez pochyby že se v této válce i ti nemnozí rukopisové čeští, kteříž se v Uhřích nacházejí k(u) p(říkladu) Kronika Trojanská, Gvidonova, Nové zákony a t. d. do Uher dostali.

^{l)} Matyáš Korvín v každém ohledu veliký král obnovil akademii budinskou.

Mudrce k ní volal z cizí krajiny,
Prešporek škol nových vystavením,^{m)}
S moudrými, co August, trávě hodinyⁿ⁾.

Budín změnil v Minervino bydlo,
Knih v něm složil přenesmírné poklady
Gráciím a Múzám milé sídlo,
Zpravil v pravdě královskými náklady,^{o)}
Vlast tak přivedl k spanilému květu,
Doma blesku, vně jí slávy nadobyl,
Znám byl vítěz veškerému světu,
Trůn svůj hrdě trofeemi ozdobil.

Radostí se božskou rozplývala
Slávie, když přeslavného hrdinu
Na Králové holi vídávala^{p)}
Lovit v prázdnou těžkých péčí hodinu,
Když se velký Mocnář nakloňoval,

^{m)} V Prešpurce založil Matyáš novou akademii L. P. 1467, vyžádav to L. P. 1465 od rím. papeže Pavla II-ho, aby i v Uhřích tak jako na jiných akademiích venkovních teologie žákovstvu předkládána býti mohla. Až potud zajisté nemohli v Uhřích akademie proto zkvetnouti, že žáci, jichžto největší počet z teologů záležel, v cizině, větším dílem ve Vlaších, v Bononii (*Bologni*) studírovati museli, čímž nemajíc k tomu potřebného nákladu, a tak všickni chudobnější od učení odstrašeni byli. Povolil tedy Pavel II-hý, aby Matyáš v kterémkoli uherském městě, studium generale cum quibuscuque facultatibus, t. j. takovou akademií, v nížby se všecka umění bez výminky žákovstvu předkládati mohla, založil.

ⁿ⁾ August s Mecenášem, velikým učených lidí patronem, s Virgilem a Horácem znamenitými římskými básníři obcoval; Matyáš s Galeotem Marciem, strážcem své knihovny, jenž byv vtipný žertovník (břichatý jako Horác) jemu velmi byl milý, s Tadeem Ugoletem parmenským svého syna hofmistrem neb učitelem, a šťastným Raguzinským Dalmatem v řeckém, latinském, chaldejském a arabském jazyku velmi zběhlém.

^{o)} Matyáš velmi slavnou bibliotéku zhromáždil, nakoupiv v východních krajinách, kdež po pádu řeckého císařství a vybojování Konstantinopole Turkem, mnoho této koupě se nacházelo, množství rukopisů. On v jediném městě vlaském Florenci 4. knihářův držel, jichž práce byla řecká a latinské rukopisy pro jeho bibliotéku odpisovati, doma pak, jakž to Mikuláš Olahus v své Hungarii (viz: adparat. Belii ad hist. Hung. Dec. 1. Mon. str. 9) poznamenal, do 30 výborných písařů k dotčenému cíli měl, jimž Felix Raguzinus Dalmatčan představen byl, pozoruje, aby se omylové do odpisů neutroušili. Heltai v své Kronice (*Chronic. Hung. p. 168*) připomíná, že Matyáš na tyto rozličné písaři ročně 30.000 zlatých (v zlatě) vydal. Tímto způsobem asi za 25 let nejmíň 50 tisíc kusů kněh, jakž Pflugius v svém listě k Sekendorfovi o bibliotece Budínské psaném připomíná, psaných i tištěných (nebo roku 1472 povolal Matyáš z vlaské země knihlačitěle Ondřeje Hessa, jenž první v Uhřích v Budíně knihy tlačil. První kniha v Uhřích nejprv tlačená jest *Chronicon* anonymi vulgo Budense) nazhromáždil, kteréž v větším díle do aramitu svazané a zapinadly sřibrnými, i zevnitř zlatem, vnitř pak erbem krásně malovaným jak jeho rodu vlastním, totiž havranem, tak i královským ozdobené do řemeslně udělaných polic klásti, a i jináč tu síň neb palotu (i Rusové tak síň jmenují) znamenitě malovanými obrazy, jak svým, tak i jiných slavných a učených mužův přiokrášlil.

^{p)} *K r á l o v a h o l e* jest vysoká hora v Liptovské stolici, kdež se Matyáš na lově rád meškával, obědvav, jakož tradicí praví, na velikém kameni, jenž se až po dnes ukazuje.

K nízkým domům opuštěné chudoby,
Víc svou hlavu slávou ohrazoval,
Nežli korun slavili ji ozdoby.

Za hory však slunce nejjasnější
Zachodí, ach! zašel nejsilnější rek,
Mocnář Panonie nejslavnější,
Rychle uplynul mu krátký zemský věk,^{q)}
Vlast svou vznesl skutky hrdinskými
K oblakům, a cti když požívati měl,
Ozdobený věnci bobkovými
Do olympských šťastných bytů zaletěl.

Tu se pomrákati začínalo,
Za tím přikvácila Uhry tvrdá noc,
U Moháče světlo doháralo^{r)}
Zemi měsíce si podmanila moc,
Budín zkažen, vlast jest vyloupena,
Lidstvo v poutech do zajetí vedeno,
Vzáctná knihovna jest rozvláčena,
Krve mnoho z nejdražších těl cezeno.

Jako rolí ouhořem když leží,
Pošlápaná obilíčka nerodí,
Na ní plaché zvěři denně běží,
Nic, leč trní, bodláčí, tu neschodí:
Tak i v Panonii obloupené,
Nescházelo símě krásných umění,
Tiché Múzy ušly zaplašené,
Básniř nepěl, leč snad pláče, upění.^{s)}

^{q)} Jen 47 roků byl tento opravdu veliký král živ, umřev šlakem poražený L. P. 1490.

^{r)} Nešťastná porážka Uhrů u Moháče, v níž sám král Ludvík II-hý, mnoho biskupů, i Magnátů a přes 500 zemanů padlo, uvedla vlast pod turecké jho, pod nímž přes 100 roků upěla. Turci nevázně s Matyášovou knihovnou nakládali, knihy dílem rozvláčivše, dílem stříbro s nich sebravše a je potrhavše, dílem pak do podzemní jakéš tmavé a vlhké skrýši je davše, tak že po zapuzení Turka z Budína roku 1686 sotva 300 kusů, i to větším dílem chatemých shledáno bylo, kteréž hned po dobytí Budína do Vídenské cis. královské knihovny zaneseny byly. I s lidmi Turci ukrutně nakládali, mnoho tisíc Křesťanů do těžkého zajetí zavedli.

^{s)} Gabriel Sent-Derdí (Szent-Györgyi) sekretář onoho hrdiny Tomáše z Nádaždu, jenž byv po straně Ferdinandově, hradu Budínského proti Turkům zmužile bránil, složil Elegie de aerumnis Pannoniae inferioris, které potom v Wittenbergu r. 1552 v 4° vydány jsou. Rovně Šebest'an Tynodi, uherský básniř, podobně pláče složil, o skažení Budína, o zajetí kurfiršta saského, o hradě Sit'hanském, Levic-kém, Čabrackém a t. d.

Slavné předtím Minervino bydlo
Bylo obráceno, v bídný, špatný rum
Mužův nejznamenitějších sídlo
Proměněno v obřezané zbeři dům,
Na věžích se třpitěl místo kříže
Polouměsíc turecký erb vítězně,
V svatých chrámech položena špiže,
Kdež zněl předtím božských chval zpěv líbezně.

Zastřetež však slojířem dnes tmavým,
Divadlo to smutné, dobří Bohové,
Ať mé tělo neschne smutkem žravým,
Božské radosti dnes tečte proudové,
Ukaž se mým očím jasné světlo,
Ještos' z Germanie světu svítilo,
S tebou štěstí Panonie skvětlo,
Tys i Slavininy syny zbláznilo.

Po dnes ještě Panonii svítí,
Z Germanie toto světlo přejasně,
Minerviných zahrad vonné kvítí,
Zhřívá přemilostně, barví překrásně,
Velká milost nejlepšního krále,
Vyvýšených vlasti stavů štědrota
Dovází se, rosou kropí stále
Krásných věncův hodná obou dobrota.

Pod jhem těžkým ottomanské brány
Panonie přežalostně upěla,
Krvavé když Minerviny rány
Pazmáňova ruka hojit hleděla.¹⁾
Velkou školu v malém Římě staví,
Biskup pro obec i církev horlivý,
Tak své jméno učený muž slaví,
K užitečným dílům vlasti bedlivý.

Kyždi Prelát vážný na půlnoci,^{u)}
V Košicích měst opevněných rekyni,

¹⁾ Petr Pázmáň, Arcibiskup Ostrihomský, založil v Tmavě, kteráž pro množství chrámů a klášterů m a l ý Ř í m slove, akademii L. P. 1635, kteréž cisář Ferdinand II-hý potvrdil a Maria Terézia umění lékařského k ní přidala.

^{u)} Beneš (*Benedikt*) Kyždi (*Kisdi*), jagerský biskup L. P. 1657 založil v Košicích akademii, kteréž Leopold Veliký L. P. 1660 potvrdil.

Bastové jenž odolala moci,
Chrámem poctil učenosti bohyni,
Podnes jí v něm kadí s nábožností
Horních Uher přerозkošní synové,
Píjí Nektar z studnic umělosti,
Jichž jím hojně tekou božští proudové.

Vlast když přetěžké jho přelomila,
Turka křesťanů krev střebajícího,
Budín velká škola ozdobil,
Obnovená štědře od Séciniho^{v)}
Zatím v Rábě, v Velkém Varadině^{x)}
Umění jest rozšířena štěpnice,
Potom založena na Budíně
Všeobecná učenosti vinnice.

Chvály Muz i v menších chrámech zněli,
G y m n a z i a nazvali je vlastenci^{y)}
V nichžto v závod učený boj měli
Uměními ozbrojeni oděnci,^{z)}
V Stráži^{aa)}, v Bánovcích i ve Fraštáku^{bb)}
Měli ondy Múzy krásný počty dům,

^{v)} Jiří Sécini (*Séchényi*), arcibiskup koločský po zapuzení Turků z Budína obnovil zde akademii r. 1687. Jezuitům ji svezřiv: ale nedosáhla té slávy, kterouž předtím měla.

^{x)} V Rábě a ve Varadině v století XVIII. již založeny jsou akademie, roku totiž 1777.

^{y)} Uherská země prv gymnázia, nežli německá měla. Haymann (*Heumann*) v své historii literární (*Conspect. reipubl. litt. cap. IV. par. 56*) praví: „století XVI. akademie a gramatické školy mělo, střední školy, jež gymnázia jmenujeme, neměla města“. Uherská však země i v století XVI. měla již mnohá gymnázia, jakž to i z Rezikovy *Gymnasiologie* poznati se dá, k(u) p(říkladu) v Bardiově, kdež Valent Ek (*Eck*), Tomáš Fábri a zvláště Linhard Štekélius (*Leonard Stöckel*), v Levoči, kde Daniel Tyrk (*Türk*) a M. Antonín Platner, jenž spolu i městské ourady někdy měli, pověstní byli rektorové. V slovenských krajích, jmenovitě v Žilíně již okolo r. 1550 Jiří Banovský (+ r. 1561) a po jeho smrti syn jeho Mojžiš téhož příjmení (+ 1572) učili. Mojžišovi Bánovskému nastoupil Mikuláš Kolacynáš, jináč Kolečáni řečený, jenž roku 1580 do Mošovec byl povolán. V Prívizi Ladislav Liptoviensis (Liptay) od roku 1560 až do 1563 učil.

^{z)} Po dnes se mnohé dišputací na gymnáziích držané, vytištěné nacházejí. K(u) p(říkladu) D. Samuele Pomária a M. Izáka Zabániho (*Cabana*), prešovských rektorů, M. Jana Fabriciho Březnanského gymnázium rektora; M. Matěje Štirera (*Stürzer*), gymnázium Baňsko-Bystřického konrektora, i jiných. Škoda, že tyto dišputací, kteréž i vtip školské mládeže ostřily, i k mnohemu užitečnému spisu příležitost zavdávali, na mnoha gymnáziích z obyčeje vyšli.

^{aa)} Řehoř Horvát Stanžit (*Stančič*) z Gradce (vymřel tento slavný rytířský rod r. 1801 s Baltazařem téhož kmene posledním rovně na vlasti výborně zasloužilým mužem) založil L. P. 1584 v Stráži (*Strážky*) gymnázium, na kterém mimo samého zakladatele Horváta, Albert Grunerus zatím slavný jenský teolog a generální vývodství Waymarského (*Weimar*) superintendent, Erhard Dalhaim i Eliáš Láni, zatím superintendent, učili. Ale jen do smrti svého zakladatele do léta totiž 1597 toto gymnázium trvalo. Paměti hodné jest, že v něm v nedělní a v sváteční dny s. kázání i celé služby boží v řeči latinské držány bývaly.

^{bb)} Jan Pruno byl zde pověstným rektorem. Viz Pam. Verš. §. 9.

Není téměř jejich slávy znaku,
Jinde pozůstal jen přežalostný rum.

V Panonském až po dnes ještě světě,
Kvete utěšeně Múza Prešporská,
Ako růže v přemileném létě,
Plesejž nad tím drahá vlasti Uherská!
Zdařilé když větve učenosti,
Rozmanité rozkládá a široce,
Plodí libou vůni umělosti,
Panonii zvelebujе vysoce.

Slávie zde šťastně zaštěpila,^{cc)}
Nový vrubek překrásného umění,
Líbezná své řeči založila
Drahé vlasti přepotřebné učení,
Ujala se ratolestka zdarná,
Radujte se Slavinini synové,
Snažnost vaše nezůstane marná,
Věnce se vám vítí mají bobkové.

Vaše chvály básníř bude pěti,
Na harfě a na cytaře líbezně,
Po stoletích jméno vaše zněti
Bude nad vašim i prachem vítězně,
Tmavý hrob když kosti vaše skryje,
Ctnostný vlastenec ho skropí slzami,
Víc to platí, rum když jednou zhnije,
Nežli obraz obložený perlami.

A Ty Palkoviči přehorlivý,
Slavinina okraso a radosti!

^{cc)} Již dávno žádali učení a dobrého vlasti žádostiví muži, aby i v Uhřích učitelská stolice řeči a literatury slovenské založena byla, kteráž jejich žádost tím byla slušnější, čím rozšířenější jest řeč slovenská v rakouské Monarchii, v kteréžto se přes 14 milionů Slovanů, nad nimiž dům rakouský šťastně panuje, nachází. (Viz spis: Ueber die Ergebenheit und Anhaenglichkeit der slavischen Völker an das Erzhaus Oestereich, vorgelesen den 25. Septemb. 1791 im Saale der k. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften in Gegenwart Selner. Maj. des Kais. Leopold des II. von Abbé Joseph Dobrowsky, Prag. 1791. 4to.) odtud i veliká potřeba známosti řeči slovenské pro zemského pána, učitele církevního, prokurátora, lékaře, a vůbec pro každého v císařských zemích bydlícího zřetelně se poznati dá. Teprv v tomto století XIX. slušná žádost dobrých vlastencův k naplnění přišla s založením takovéto učitelské stolice v Prešpurce, na niž Vys. učený muž, Pan Jiří Palkovič, z Řimabáně rodem s největším zapřením svých vlastních užitků dosedl. Aby jen všichni Slováci, a s nimi i bratři Češi a Moravané pomocných rukou svých přiložili k slušnému této učitelské stolice nadání!

Vlast jenž drahou zblažit žádostivý
Setřels hořké slzy její žalosti,
Zveleb slavně Slavinino jméno,
Vznes je k oblaků až černých výsosem,
A když bude slávou osloněno,
Vylet' k vyšším blaženějším bytnostem.

Ohlas na Valaského *Conspectus...* v Prešpurských novinách (a jeho doterajšia literárnohistorická interpretácia)

GIZELA GÁFRIKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Prvé vydanie diela Pavla Valaského *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria...* (Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce v Uhorsku načrtnutý od počiatkov kráľovstva až do našich čias, 1785) potvrdilo, že ani po – iba fragmentárne vydanom – kultúrnohistorickom projekte Michala Rotaridesa (1715 – 1747)¹ nezanikli v uhorskom kultúrnom prostredí ambície hľadania a uplatňovania náročnejších, „teoreticky“ odôvodnených kritérií usporiadania, klasifikácie a výkladu dejín uhorského písomníctva, vzdelanosti a kultúry.

Neďávno publikovaná analýza Valaského diela² ozrejmla, že nadväzoval na podnety tých nemeckých autorov *historie litterarie*, ktorí uplatňovali metodologické postuláty vypracované vo 4. kapitole druhej knihy Baconovej rozpravy *De dignitate et augmentis*.

Popri diele zakladateľskej osobnosti nemeckej *historie litterarie* D. J. Morhofa sa Valaský prihlásil predovšetkým k tej koncepcii disciplíny, ktorú v európsky populárnej učebnici *Conspectus reipublicae litterariae sive via ad historiam literariam iuventuti aperta* predložil nemecký autor Christof August Heumann (1681 – 1763). Valaský si zjavne osvojil Heumannov výklad metodologických princípov *historie litterarie*. Z postupov, ktoré nemecký „klasik“ odporúčal pre časové usporiadanie dejín písomníctva, vzdelanosti a kultúry, uplatnil Valaský predovšetkým „analytickú čiže chronologickú“ metódu a princíp začínať „ab condite urbem“ po bezprostrednú súčasnosť (vyjadrený v podtitule formuláciou „ab initii regni ad nostra tempora“, t. j. „od začiatku kráľovstva až do našich čias“). Rovnako však zohľadnil požiadavku všímať si dobové vzdelávacie a kultúrne inštitúcie, učené spoločnosti, vývoj jednotlivých vedeckých disciplín a pod.³

¹ BRTÁŇOVÁ, E.: *Rotaridesova súvaha dejín uhorskej vzdelanosti*. In: GÁFRIKOVÁ, G. a kol.: *Pannonia docta / Učená Panónia*. Bratislava : VEDA, 2003, s. 167 – 177.

² NOVACKÁ, M.: *Uhorská historia litteraria v podaní Pavla Valaského*. In: GÁFRIKOVÁ, G. a kol.: *Ref. 1*, s. 257 – 271; GÁFRIKOVÁ, G.: *Od historie litterarie k literárnej histórii*. In: *Ref. 1*, s. 32 – 34.

³ Heumann, A. Ch.: *Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce, čiže cesta k histórii literarii prístupná pre študujúcu mládež*. (Úryvky.) Prel. M. Novacká. In: GÁFRIKOVÁ, G. a kol.: *Ref. 1*, s. 323 – 326.